

הדיוןים על הוצאה עתון "ציוני"-ערבי בשנות העשרים והשלושים

אליקים רובינשטיין

באוטם ימים נשכחים, שבהם השימוש באמצעות התקשות האלקטרוניות עדין לא היה קיים, והתקשות המוניות הצטמזה בעיתונות הכתובה. באמורנו הסברה, אין לנו כוללים בה את הפעילות הדיפלומטית הציונית במשרד החוץ הבריטי או במשחתת ארץ ישראל, וגם לא ב"חבר

המושג הטענה שלעצמם לא הופיע בלקסיקון הציוני בשנות העשרים והשלושים, כשם שעטיר הוא להופיע כעבור שנים; אך החשיבות שבמצגת הענין הציוני לפני בריטים, ערבים ואחרים בעולם, הייתה ידועה. באותו ימים דיברו הציונים על מעולחה. דייננו, אין לשוכח, הוא אישים שהיו קשורים להסברת בקבב העربים. לעלה (מיון לשמאל): ד"ר אורתור רופין, חיים קלורייסקי-מרגולוות, קולונל פרדריק קיש, ד"ר חיים ארליךוב. למטה: אליהו ששון, משה שרטוק, יצחק אפשטיין, מיכאל אסף

בדרך כלל מצד ה"מתוונים" והאורופטימיסטים בשאלת העברית, כי העתונות העברית שוגה בחתבאותיו שליליות ומיוקות בעלות סגנון מריגז' כלפי הנושא הערבי. חים קלוריסקי, שבשנות העשרים (עד 1928), ואחר כך בשנים 1929-1931, מילא תפקידים בתחום הערבי, כתוב בקץ 1924 למשה גליקסון, עורך "הארץ", כי "הערבים מביטים על עתונינו שבע עיניים". באותו זמן כתוב יצחק אפשטיין לווערד הלאומי, כי בשעתו מונה לאחד מחברי ועדת מדינית, שאמורה הייתה לטפל ביחסים עם העربים, לרבות בעיתונות העברית, וניתנה לרשota להטיף מוסר לעתונאים. הוא קיבל על שעתו הדרישה מדברת על רכישות קרקע מערבים בעל גאולת קרקע מזרם, והערבים עלולים להשטע בטען זה כן "שכל העולם יודע"; ואת בשעה שניין לעשה הכל בטוב טעם וככל להרגיז, אלא לזעוק בעת שערבים אחדים עובדים אצל היהודים, וגם בלא עצאת בתחרויות על קנית קרקע לפני שנחטמו עסקות. הן הנהלת הוועד הלאומיות והן הנהלה הציונית ניסו להוציא חוכמה ומאמרם שידרכו אל לב הציבור היהודי, ועם זה למנו פרסומים ועלולים להזיק, כמו מידע על קשרים עם העربים. השתלבו כאן שני מרכיבים: הרzon הכן ביחסים שלום עם העربים, והשיוך הטקטי שאין סיבה או טעם לנקר את עיניהם בהכרזות, והעיקר הוא המעשה.

האזור בהקמת עתון עברי

אחד המוטיבים המרכזיים החוזרים ונשנים במשך שנים רבות, הוא הרעיון של הקמת עתון עברי מטעם הציינים, או השפעה על העתונות הערבית. במשך שנים העשירים והמחצית הראשונה של שנות העתונות הכלליות. בתקופה של שנות העשירים והמחצית הראשונה של שנות ה-30 של המאה ה-20 לא עברו חודשים ללא דין, يوم או אקראי, על נושא וזה, ברגע ציוני בארץ — בחנהלה הציונית (ואחר כך בהנהגת הסוכנות), בוועד הלאומי ובנהלתו, בדיזני הלשכה המאוודה של המוסדות היישובים לטיפול בשאלת העברית, ובדיונים פנימיים בתנועות הפועלים. קווי המחשבה נעים מהמציאות להשဖיע על עתונאים ערבים לכתחנה אוזהה (בדרך כל תשלום), ועד להצעות לייסד עתון עברי של הגוף היהודי. נעשו ניסיונות בשני הכוונים, ויש לזכור, כי באופן ימים של שנות העשirs לא הייתה עתון יומי עברי, אלא עתון שהופיע פעמיים בשבוע, וברמה נמוכה מדי.

כאמור, ד"ר יצחק אפשטיין, שהעתנין בנושא ההסבורה לערבים והיחס אליהם, כבר יזכיר על כך ב-1924 בזעדה מדינית קצרת-ים שהזקקה בוועד הלאומי, שמואל טרנובסקי⁷, מזכיר הוועד הלאומי, דיבר על עתון בערבית שיופיע בכל שבוע; ואילו ר' בנימין (יהושע רודר-פלדמן) הצעה להוציא לאור ערבם כרוויז (מה שכבר נוסה ב-1923), עתון עברי, וחוברות בערבית על נושאים יהודים וערביים. כולל דיברו על התקציב הנדרש, אך זה ככל הנראה לא נמצא. גם מי שחק על ייעולו של עתון כדוגמת אלהו ברלין, דיבר על הצורך בחדרה לעתונות העברית הקיימת, והנהלת הוועד הלאומי אף שבה וdone בכך פעמיים אחדות.⁸

על דעת הקולג'ן קיש, י"ד המחלקה המדינית בהנהלת הציונות

הלאומיים", אלא את זו המכונה לדעת הקהיל.

החל מאמצע שנות העשרים היו בארץ ישראל שלושה עיתונים יומיים עבריים. ה兜תיק שבהם, עתן "הארץ", מתקיים מתקופת השלטון הצבאי (החליה בשמות אחרים), ובין 1922-1937 נערך בידי ד"ר משה גליקסון, שהיה מן האידיאולוגים של הציונות הכללית המסורתית בגליליה והמתוונים. העיתון השני, "דוואר היום", נוסד זמן קצר אחריו "הארץ" בידי איתמר בן אב", והוא בהרבה פרסומים סנסציוניים בניגוד ל"הארץ" הסולידי. בשנים 1928-1930 הוחזק העיתון בידי הרופאים טים דבון, עתון ההסתדרות, נוסד ב-1925. קדמו לו בתונאות הפעילים שני הביטאים השבועיים של המפלגות המרכזיות, "كونטראס" (של "אחדות העבודה") ו"הפועל הארץ" (של מפלגת "הפועל הארץ"); והאחרון המשיך להופיע גם לאחר קום מפא"י ב-1930, כשבועון המפלגה. בכל העתונים הללו כמעט שאין גילוין שלאן דן באספקטים שונים — מדרינאים, בטוחניים, לאומיים או כלכליים — של השאלה הערבית, אם בכ戎יקה, אם במאמרם חתוםים ואם במאמרי מערכת. ומובן כי הקו שננקט לגבי שאלת זה שונה מעתון לעתון. חלק נכבד מאד מן הכרוניקה והמאמרים בכל העתונים עסקו בפרלמוס מתחשך עם העתונות העברית.

"הארץ" השתדל לנתקות קו מתון, בדומה לזה של הקבוצות והזרמים ביישוב היהודי, שלאיהם היה מוקוב. הוא הדגיש את חותמת של הבריםים למלא את התהיבויותיהם בחזרה בלפור ובמנדאט, ויחסו לשאלת הערבית היה פועל יוצא מגישה זו. "דוואר היום", לעומתו, היה עתון בעל אופי סנסציוני למד", ו"דבון" השמיע במובן את דעתויהן של מפלגות ההסתדרות הכללית, ובעיקר את אלה של "אחדות העבודה", על השאלה הערבית.

והרי דוגמה מביטאוןה של מפלגה — "המזרחי", שלא הייתה בראש המדברים על השאלה הערבית. הרושם המתקבל מעיניו ברכמי "התור", ביטאן "המזרחי" בשנות העשרים, הוא הידר התיחסות מעמיקה לפתרון השאלה הערבית, אם כי הביטאון עסוק בה לא מעת. אין בעמדת "המזרחי" המתבנת ב"התור", הן בדברי מנהגיו המפלגה בפומורם ציוניים והן במאמרם בעניינה, אותה רגשות לשאלת הערבית כפי שמדובר התחביבות המרובות בתנועות הפועלים, למשל. נקודת המוצא שלה היא הזכות היהודית על ארץ-ישראל והטהיבויות שהחזרה בלפור ובמנדאט, מתוך בטחון, בימי הגזב העלין פלומר בעיר, בדק הבritis.¹ ורב התביעות הופנו כלפי הבריםים, ונמהחה ביקורת גם על עדמת החוגים השליטים בחברה הערבית כלפי הציונות, בחזרה מתמודדת על מوطיב ההתנגדות לאפנדים,² שוגם תנועה הפועלים חזרת עליון. טיעון שנור הוא, כי אין העמدة הערבית מוצקתה בהיותה מכוננת לצד "כbast הרש", והרי לערבים ארצות רבות משליהם.³

העתונות העברית והערבים

ה"הסברה" לערבי ארץ ישראל והאזור מייחדת מקום לעצמה. כמו בגלגוליו של הנושא, העתיד להזכיר "הסבירה חזון", היתה כבר בשנות העשרים והשלושים הרגשה מתמודדת של אי-אחדות בתחום זה, בטענה שלא נעשה די. ראשית, נשמעו בשנות העשirs טענות חזרות ונשנות,

יש צורך בתזקציב מתאים, ומולול אינו האיש הנכון. מיזומה זו לא יצא דבר באוטו שלב, אם כי קיש פנה להנהלה בלונדון, ושאל אם ניתן לכלול בתזקציב לשנה הקרובה סוכסידיה לעותן ערבי. התשובה שקיבלה הייתה שלילית בסיסודה והנושא שב ועלה לאחד מכך.¹²

ההסתדרות רוצה להוציא עותן

לאחר הקלם של מאורעות אב תרפ"ט, שבעקבותיו נעשו ניסיונות להתמודד עם הבעייה העברית בכל דרך שהוא, עליה רענן העתון החדש. אז גם זכה "אל-סלאם" לתמיכה (ראה להלן). בפיטרברג 1929, מיד לאחר המאורעות, העיר מר. ש. בוזגלו בישיבת הוועד הלאומי, כי "כלנו דיברנו על העותונות העברית, אבל שבחנו את העותונות העברית; ובונגע לה לא עשנו כל צעד כדי להשפיע על העותונות העברית במצרים ובסוריה כך שתכתוב לטובתנו. עליינו לפנות לアイשים החשובים בשתי הארץות האלה, כדי שישפיעו על העותונות שלא תתקוף את היהודים".¹³ אליו בולין, שב-1925 החנגד לעותן ערבי, דבר על כך באותו חודש בחיבר.¹⁴

הנהלה הציונית הולמת המאורעות, החלה אף היא לעסוק בכך. בישיבתה משוחפת לה ולוועד הלאומי, האציג אליעזר קפלן לייסד עותן, אויל לא ישיorth מטעם הנהלה אלא כתוספת ל"דבר". הדברים הגיעו לידי ידיעת הציבור, וד"ר יוסף לורייא, י"ר "ברית שלום", שיגר חכיר להנהלה הציונית ולוועד הלאומי, ובו כתוב כי "רצון הנהלה לייסד עותן ערבי ונתקבל בשמה גדוריה, שכן המאורעות הוכיחו לנו כמה שננו מנהלי הפווליטיקה הציונית, שלא יעריצו את השאלה העברית על כל גודלה". לדעתו, על העותון המוצע להיות היוזץ-ציוני, אך שלא יתיר את מטרות הציונות, אלא יסביר כי זה הרי ארץ משוחפת על יסודות של שלום וידידות, "שיין החדש". כמו כן על העותון להיות קבוע לפחות שנה אחת,¹⁵ ועל העורך להיות מומחה לעربים, כמו הessor יהודה בורלא (שבعد הסתדרות הכללית בתחום העברי), ד"ר יוסף ניאל ריבלין או ר' בנימין. כעוזרים העזע את ד"ר נטס מלול ואליאס שנון, שניהם בעלי ניסיון בכינונה עתונאות בערבית, וכועודת מערכת הצע את קלוריסקי, ר' בנימין, יצחק אפשטיין, יצחק בן צבי, לורייא, ריבלין ובורלא — אנשים בעלי נטייה ברורה לחוגים ה"מתוחנים".¹⁶

כל הנרא היה קיש בערך הצעה, שעלה שזו נדונה בהנהלה.¹⁷ אך האריסacker, חבר הנהלה שהיה באותו זמן ביחסים מתוחים עם קיש, התנגד לה בnimok של היעדר תקציב והיעדר עורך. פנהו רוטנברג, שנבחר אז ליו"ר הוועד הלאומי, והוא מוקhn להקריש לאי"ל נושא זה, העזע את משה שורתוק כעורך, ואמר לבוא בדברים עם הסתדרות שבה עבר (ב"דבר") לשם שחרורו. בן צבי היסס בקשר לעותן, והרב מאיר בורlein העיר כי עורך עותן לא די שהיה לראייני, אלא צריך גם "שדעתו לא תהינה שונת מדוותינו" — רמז לחשש מן הuko של "ברית שלום". הוא ביכר במסרים בעותנאים ערביים על עותן "משלנו". הוחלט כי קיש יגיש הצעה.¹⁸ אך העניין לא התקדם, וכעכבר זמן קצר העיר קיש, כי לא עשה דבר בעניין דעת הקהל העברית, ונושא העותן נזחת. לדעתו אין הזמן מתאים להצעאת עותן, ויש לברור את האפשרויות בהמשך. לא מותר לצין, כי ארתור רופין, שבעת ההיא פרש מ"ברית שלום", העיר

בירושלים, קיים קלוריסקי באוטן שנים קשות עם עותנאים ערביים, וגם עם מי שהציגו עצם כעתנאים, ושילם להם כדי שיכתבו מאמרי יהודים. בשנת 1925 ניסתה תנועת הפעלים להוציא עותן ערבי, "אתחאד אל-עלם" (איחוד העבודה), שהתקיים כשתיים.¹⁹

דר' נסים מלול, עותנאי יהודי כוח בערבית, הייתה קשור למוסדות הלאומיים בתקופות שונות של שנות העשורים, הוציא את עותנו "אל-סלאם" (השלום) בערבית, ליטרוגין בתמיכת הנהלה הציונית. העותן לא היה עשיר במוכן ודמה לעתנאים ערביים של אן.

שאלת העותן ערבי עלתה גם בקץ תרפ"ח (1928) בדיונים על השאלת העדרות בביבת הגברת סול, חברת הנהלה הציונית, אך ללא מוצאה אופרטיבית.

תקורת הכותל ביום היכיפורים תרפ"ט, הייתה שעת-דרazon להעלאתו מחדש של נושא העותן הערבי, והיתה כר גם לחידוש עותנו של מלול. מכאל אסף, סופר "דבר" לעתנאים ערביים, הדלה את הצורך בפעה להעתנאיות בקרב הערבים. במאמר ב"קונטראס", ביטאון "איחוד העבודה", קרא להחל דבר אל הערכים ולו "למיושם המש פיטורן". הוא טען, כי לחופעה של חמישים שנות ישיבה זה ביל' לדבר, (מן הסחות منه מימי הקמת פתח-תקווה), אין דוגמה אצלם תרבותוי, ואין כוונתו לשיטת פרדסן עם סוחר מיפן, אך לא לשיחת פוליטית בין בא כוח הנהלה הציונית לעטkan ערבי: "... מתחכו אני לחסור הדיאלוג העותנאי, האיבורו, היומיומי בין היהודים והערבים בארץ-ישראל", ולמגע הדורש עם העותנאות הערבית, "המטפלת הרבה בצעירות... מתחן שנהה, בערות, שקרים וטירוטים". מאמורים של היהודים על השאלה העברית אינם מגיעים לעתנאות הערבית, אלא במרקם ויצאים מן הכלל. לפיכך, "אם אין לנו עדין היכולת לדבר היישר אל הקורא הערבי, אל לנו להזול מההסידר לעתנאי הערבי הסורה הגינויית ומשכנית", ובמיוחד בארצות השכנות, שכן גם אם בארץ ישראל השתרעה השנהה, אין להניא לכך ל��ות גם במצרים ובסוריה. על התנועה הציונית לפרנס שבועון או עותן בערבית, והיעדרו מעיד על זзол בעולם הערבי, ועל אי קיומה של שיטה בפועלתה המדינית של ההסתדרות הציונית. הניסיונות שנעשו בעבר נזono לכישלון מראש, בונו לחיל ריק ("אתחאד אל-עלם" — מהיעדר פועלים ערביים), או הוועמדן על בטיס לא נכוון ("אל-סלאם"). אולם, אין יהודים אשכנזים המושכים בערך בערבית ונדירים גם עותנאים כאלה בקרב הספרדים, אך יש אפסורות להתגבר על כך.²⁰

באותה תקופה וידבר גם נציג רזיזיוניסטי על הסברה לערבים. בישיבת הוועד הלאומי שלאחור תקורת הכותל, דיבר דר' אפרים ואשין על ועדת שחוץ-אפרות ערבית, כדי "לספר להמן הערבי את האמת".²¹ כאמור, נסה ד"ר מלול לחדש את עותנו, ובפט"ח שנת 1928 אף פנה בעניין זה לוועד הלאומי. הנהלה דנה בבקשתו בשתי ישיבות, ב-20-25 בנובמבר 1928. תקציב לא היה, והשלה היתה אם לחת לה"ר מלול המלצה להנהלה הציונית. הרוב של גם המלצה זו, אך ד"ר יעקב טהון, סגן יו"ר הוועד הלאומי, שסביר כי בכלל זאת יש לעשות דבר מה, העלה את הנושא בשיחה עם קיש, בנימוק כי היה זה משגגה שלא השתמש בידעית מלול את השפה העברית, וטוב שיחיה עותן בפיקוח הנהלה הציונית והוועד הלאומי. קיש אמר כי הדבר קיים בתכניות, אך

לאחר המאורעות כמה הלשכה המأוחדרת של המוסדות היישוביים לטיפול בשאלת העברית, וו' ייחודה דינוגים ובאים לשאלת העתון העברי, שאליהם אתייחס להלן. זמן קצר לאחר המאורעות נדון העניין גם בהסתדרות. בפגישת בירור של העוסקים בשאלת העברית בהסתדרות, ביזמת מזכיר ההסתדרות, דוד בן גוריון, העלו רבים את שאלת העתון העברי: שМОאל הפטר ויבר על רכישת עתון, ומיכאל אסף הזכיר כי העתונאים הערבים אינם מעתיקים מ"דבר" אלא מ"דואר היום"; ²¹ בכך גם ישראאל שוחט ומשה שרוטק, אם כי זה האחרון העדיף עלונים; ²² בן גוריון החנגד לעלונים ותמך בעתון גלי וישראל, כי "גם הערבי השקון יודע לדבר דבר אמת", והעתון נחוץ "למען הסביר את האמת".

ההסתדרות החליטה ל特派 בהידוש העתון העברי. בן גוריון כתב למושל מתחם הדרום, וביקש רישיון להוציא בתל-אביב עתון עברי שלישי

בישיבת הנהנלה ב-18 באוקטובר 1929, כי אין להוציא עתון מבלי לקבוע את הפוליטיקה בתחום העברי, דבר שטרם נעשה.²³ העצה זו הזכרה גם בועד הלאמי. בירון הנהנלה שעסק בדרכי השפעה על העיתונות הערבית, חזכיר ורטנברג את שאלת ה"פתקה הערבית", ואמר כי חרב הקשיים, צורך להוציא את העתון העברי. בן צבי סייר על הדינוגים בנושא זה, ואמר כי בורלא הוצע כעורך, שכן אין שרתוק יכול להשתחרר. ורטנברג אמר, כי "אי אפשר שבעובדיה זו ישתתפו אנשים שאינם מכירים היטב את חיי העربים. אני ואחרים הדומים לי כתבו מאמרי יפים, אבל אם תרגמו את המאמרים האלה לערבית, ואופיים של אנשי המזרחה... הווודעים את ערבי הארץ". סוכם לבוא בדברים עם הנהנלה הציונית.²⁴

קהל היעד – האם לאלה כוון העתון "ציוני"?

הותקפו בה. ידיעות צוטטו יותר. התקציב עמד על 25 לא"י לחודש, שהוצאותיו היו 36 לא"י לחודש והכנסותיו — 20 לא"י (כך כבר חובות של כ-150 לא"י). בקץ 1930 ציין מדוינி, כי להנחת הסוכנות אין אמן אחריות פורמלית לעתון, אך בכל זאת מוטלת עליו אחריות "מורלית" מסוימת. אפשרות אחרות אחת היא תמכה התקציבית; אפשרות אחרת — מצמצם את התפוצה לאחת לשבוע, ולא לכלול בעיתון ידיעות שוטפות אלא בעיקר מאמריהם. מדוינி היה بعد הקמתו של יומון עברי ברמה גבוהה, אך התקציב שנדרש היה גבוה ווערכיס לא היו בגמץ; מכל מקום, הוא תמן בהמשך קיומו של "אל סלאם". ב-15 בספטמבר 1930 חשף דוד שח להשכה את מצבו העגום של העיתון. בעבר זמן קצר כתוב מלול לועוד הלאומי על מצבו הקשה כ"ὔροῦ העטונή הלאומי היינדי בערבית בארץ", המזכיר את חייו, משפחתו, אוננו והוננו לקיום המפעל..."²²

חין מעוניין "אל סלאם" ועתון הסתדרות, חזקה בידינו הלשכה שאלת הקמתו של עיתון עברי. בדין שנערך ב-20 במרס 1930 הוחלט "לדוחות לעת עתה את העיון בשאלת הווצאת עיתון עברי כליל, עד שתתבררנה השיטות שלפיהן יצטרך העיתון לפעול, ועד שיושג התקציב המתאים לכך".

הדווח העיקרי לפעולות בתחום העיתונות היה קלורייסקי, שהמשיך בשיטונו, לפיה סייע כלכלי מקרוב אויבים וממן את התנגדותם. שיטת הקשר עם העיתונות ערבית בארץ ישראל ובאזור השכנות, היתה ברוכה בתשלומים לבעליטים, לעורכים ולכותבים כמו נמנגן האוזר. מלבד מגעים עם ערבים בארץ, קיימו מגעים גם עם עיתונים בארץות השכנות. ביינואר 1930 ערך קלורייסקי מסע לביריות, ונפגש עם עורך "אל עדר אל ג'ידר" המקיים, בסכמו אותו על סיוע כספי בתנאי שיקוט העיתון קו של "הבנה" בין יהודים לערבים.²³ נעשה ניסיון לנכון לבנין ובמצרים ועדות לקשר עם העיתונות, לצד פעולה במסגרת קשוריהם של יהודים. חלק מן הטיפול בעיתונות היה בידי חבר מועצת הלשכה שעסוקו בכך. משה שלוש החתול-אביב²⁴ טיפל בקשר עם "אליך בא" הדמשי ועם "פלסטין" היפואית הבלתי-ימפרלגי (שהיתה לו נס מהדורהanganit),²⁵ והתשלים עבورو דרכו. ואולם, הוצאותיו היו דלות ביותר. כך למשל, רק "פלסטין" מיום 12 באפריל 1930 את המגעים להקמת מועדון היהודי-ערבי בירושלים.

דין מפורט בשאלת העיתונות נערך בישיבת מועצת הלשכה ב-25 באפריל 1930. קלורייסקי, נאמן לדרכו, קרא לרכישת עיתונים ערביים רבים ככל האפשר. יוסף מיויחס, העתקן הירושלמי הספרדי הווותיק, התנגד לשיטה זו: "יש לי ניסיון מר בעניין זה. אני זוכר את המשא ומתן עם עותון עברי שקיבל מאחנו הרבה כסף, וכותב דזוקא נגד היהודים. שיטת התמכה צריכה להיות לפי דעתנו בצורות חתימה על העיתון... כך שתהייה לנו הזכות שלא לקבל גליון, שיתפרקנו בו דבריהם נגדנו, והעתון יהיה תלוי בנו". יש לשלם לעורכים שכר מיוחד על מאמריהם ואחרדים: "באופן אחר אי-אפשר לבתו בהם, וכשנספיק את התמכה הם יתפכו לאויבינו". מיויחס הביע ספק בדבריות הפעולה בעיתונות היינדי האשכני נועצרים, שהם אין כל תקוות. חיים סלומון, העתקן הירושלמי האשכני הווותיק, הגן בהשתיגות על השיטה הקימית: "אני חושב שכאיו שיטה

עצמם בשבוע, לחדשות, למדע, לספרות ולעניני העם". כעורך אהראי החזג שרות. בן גוריון שוחח עם קיש על התקציב לעתון הערבי,²⁶ והשיג החלטה חיובית של הלשכה המאוחדרת לטיפול בשאלת הערבית, שהסמכה את קיש ובן צבי (שבנהלה) לקובע את הסכום. בן גוריון רשם ביוםנו, כי קיש הricsים שהעתון יעריך על אחריות ההסתדרות, אך ביקש שליעזרה" (הלשכה) יהיה בא-יכוח במערכת. בן גוריון שאל מיהם חברי הוועדה — דבר העמיד עד כמה לא הייתה הלשכה מוכרת וידועה — וכששמעו את שמותיהם של אלישר, אילן, דיינוגוף, קלורייסקי ושלוש, אמרו "שהן נקבע אף לא אחד מלאה או מהודמים להם". העורך היה מישחו מן הנהלה — או שרות. קיש הסתלק מדרישתו, ובן גוריון הסביר, שהעתון ינהל ברוח ההסתדרות. ואולם, ב-20 במרס 1930 הודיע מועצת הלשכה המאוחדרת לדוחות את הצעת התמכה בעיתון, שהסתדרות הכללית התחזקה להוציא. יתרכן כי הדבר היה הקשור במינויו הערבי השונה של ההסתדרות והמהה עם ראשיה, הגם שבן צבי, איש ההסתדרות, היה מראשי הלשכה.

על אף כל זאת תמן קלורייסקי בעיתון פועלם. הודה לאחר מכן, ב-25 באפריל 1930, אמר במועצת הלשכה המאוחדרת: "אם רתلي לפנים שצרכי להוציא עיתון עברי גם הם".²⁷ באמצע 1930 דיווחה הלשכה המאוחדרת של הסוכנות, כי בקרוב יצא עיתון הסתדרות בערבית שיקרא "אל חקיקה" (האמת), אך הדבר לא קרה; "האמת" לא יצא לאור.

פרשת "אל סלאם"

כאמור, לא הופיע עיתון של ההסתדרות, וגם לא של הנהלה. אך לעומת זאת לאחר המאורעות חדש "אל סלאם", עתונו של ד"ר נסים מולול שהופיע לראשונה לסייען לסייען, העיתון התקיים בדוחק בשנתיים וחודשיים (78 גיליונות), והראשון שבהם הופיע ב-28 בנובמבר 1929.²⁸ ב吉利ונות הראשונים פורסמו, בין השאר, מסמכים מועודיים החקירה של שאו, מאמרים מעת ערכיהם שבשנים קודמות נהגו לכתוב מאמרם פרו-ציוניים (חלקים במימון הנהלה הציונית) כמו זה אשר אל שאין ומוחמד אל טוויל, מכתב גולי לצביב העליון משלשה כפריים ערבים, התכתבות העורך עם קלורייסקי, מכתב מאברים טוקאן, ועוד. מאמרי המערכת שיקפו את הuko הציוני.

לא אחת עלתה בדיוני הלשכה המאוחדרת שאלת התמכה ב"אל סלאם", שרמו ותפקידו הנמוכה עוררו ספקות. בדין מועצת הלשכה ב-24 במרס 1930, הוחלט לתמוך ב"אל סלאם" ב-15 לא"י לחודש — וזאת בתנאי — סכום קטן בהרבה מה שהזקצץ לעיתונים ערביים — ממשה מודזני, מנהל לשכת העיתונות של הנהלת הסוכנות יעמוד בקשר עם כותבי המאמרים ויתוט חיל בעריכה. רוב מנוייו של העיתון, שהופיע פעמיים בשבוע לערך, היו מחתומות הלשכה והווער הלאומי, ותפוצתו הייתה כמעט מעל 800 עותקים. מהם 250 לחו"ל (רוכם לעיראק ומינרטם לחותמים יהודים ספרדים בארץות הברית). העיתון נשלח לשירות לכל כפר עברי בארץ או נסגר בידי שכנים, וכן נשלח לעיתונים ערביים בארץ, בסוריה, בעיראק ובמצרים. מאמריו לא צוטטו בעיתונות הערבית, אלא רק

فلسطين LA PALESTINE

صفر العدد السادس

العدد الأول ۱۹۸۷

AL-KOUDS

(JERUSALEM)
JOURNAL
BI-HEBDOMADAIRE

PROPRIÉTAIRE

George I. Habib Hammoud

ABONNEMENT

Jerusalem un an 5-6 Népalades
Turque un an 4
Stranger un an 30 francs

Insertions et annonces
à la 1re page la ligne 3 Plus
à la 6me page ... 3 ...

PAYABLE D'AVANCE

القدس العدد السادس في ۲۲ نوامبر ۱۹۸۷ الموافق ۱۰ ذي القعده من كل اربع

العدد السادس
فيه الاشراك
فيها عشرة ملوك
والملك ناصر رجل بغي
المكاتب
نورهم صادر المرصد
ومنير عالم المزروق
عصي خارج الميس

العدد السادس في ۲۲ نوامبر ۱۹۸۷ الموافق ۱۰ ذي القعده من كل اربع

العدد السادس

فيه الاشراك

في زيارة رئيس مجلس وزراء

في زيارة رئيس مجلس

وزير خارج

وزير خارج

في زيارة رئيس مجلس

وزير خارج

עתונים ערביים שהופיעו בעיתון العروض "فلسطين" (ل↤) ואלקודס"

ערבי ידע שם מוכרים בכסף ... נשכור עתונאים די חשובים, ונעוזב את הקטנים חסרי העורך", ואם לאו, מוטב להניח לכל העניין. הוא חזר שוב להצעה להקים עתון ערבי, עם עורך ממדרגה ראשונה. ילין הסכים כי יש לרכוש רוק עתונים גדולים ביותר, אך שלוש וקלורייסקי סברו, כי יש מקום למגע גם עם עתונים קטנים כמו "אל כרמל" החיפה הותיק, "אל צראט" ו"אל אקרדאם".

באוגוסט 1930, משנדרמה היה כי בעיתונות הערבית נתחדש הסכטון בין המופתי והמעצה המוסלמית העליונה מוה לבין הוועד הפועל העברי מוהה, סכטן שכך לזמן-מה עקב השתחפות שני הצדדים במשלחת לולונדון, הרוח קתיש לקלורייסקי לחדר את מאציו לבודא מגע עם עתונים מקומיים, בתנאי שיפסקו לפרסום את דבריו השנה ההוימית נגד היהודים, ויפנו בהדרגה למדייניות של שיתוף פעולה, מבלי לעסוק בנושא הצהרת בלפור.³¹

חמוןת המגעים עם העיתונות הערבית עלתה מדו"ח על העובדה המשותפת של הלשכה המאוחדת ומחלקה העיתונאות של הסוכנות בעניין הערבי.³² הדוח קובע, כי העיתונים העבריים בארץ מפרסמים בדרך כלל דברי שטנה, ויש "לעדן לעתונים העבריים המשופעים מתנויה להילחם בהתקפות שנאנינו, ולבטל את דבריו הקטרוג שלהם..." אין מוכרים את התמיכה הכספית, שלפי דוח הלשכה הגיעה ל-75 לא"י — סכום קטן למרי.

מחוץ לארץ ישראל קיימו קשרים במצרים ובטוריה, שבאמצעותם נעשה מאיץ להציג את הדיברות על יחסם היהודי-ערבים בארץ. בכך הוציא סכום גדול יותר — 240 לא"י לבנין וכמחצית מכך במצרים. כן הוציא סכום על הוברות וכורדים, ובסיכון הימה הוצאה הלשכה לעיתונות ערבית 826 לא"י, כ-14% מכללו הוצאות הלשכה ל-1930, שנת עבודתה ל-6,500 לא"י. הדוח הכללי של הלשכה ל-1930, שנת עבודתה הראשונה,ינו מוכיח את התמיכה הכספית לעיתונות הערבית למעט העתיקה ב"אל-טלאמ", והוא מדבר רק על משא ומתן שנערך עם עתונים עד שלבסוף "נרכשה אהודם".³³

תקופת אROLZOROWB ושורטוק

ב-1931, בראשית כהונתו של ד"ר אROLZOROWB בהנהגת הציונות, היו התקומות להציג באמצעות וייצמן סכום כסף ניכר, שישמש בחילוקו הגדול להסבירה. הדבר לא נتمש, ומיו של אROLZOROWB היו רצופים קשיים תקציביים. כך שענין העותן שוב לא נסתיע. יתרה מזאת, גם הכספיים המעתים שניתנו לנוי כן על ידי הנהלה הציונית לשימוש פעילות של ההסתדרות הכללית בקרב העربים, לרבות פעילות הסבורה, לא ניתנו עתה, והדבר עורר חרומה את אישים כגון צבי (שכבר לא היה בתפקיד מפתח בתחום הערבى, שכן הלשכה המאוחדת חידלה להתקיים בראשית 1931).

בתחילת המשיך אROLZOROWB לפעול בסגנון היישן עם עיתונים ערביים, אך לא הרבה בכך. ואולם, מהשבה כי קשיי העיתונאות עם ערבים יביאו תועלות, לא הדרפה. יוסף לופבן, עורך "הפועל הצעיר", חזר במאמריו לא אחת על הצורך בעיתון ערבי. בימי הועידה המוסלמית בשלחה 1931

שהיא עלינו להיות קשורים עם העיתונים הערביים, ולהמציא ללונדון את כל העיתונים המתפרסים בהם ל佗ולתנו... לא כדי לרכוש את כל העיתונים המופיעים כאן... לשינויו שאנו קונים כל עתון, יצאו מחד לאור עשרים עיתונים חדשים". סלomon הציע משא ומתן עם "כוכב אל שרק" הקהיר, שנודעת לו השפעה "ארלי אף יותר מן העיתונים "אל אחרם" ו"אל מוקטם", שעורכייהם טורמים".

התנדבות עזה לכינиш עיתונים ביטה אליהו אלישר, מראשי הציבור הספוד: "אין לי אמון או תקויה שnoch כל לשות דבר מה בעיתון העיתונים, וכל מה שהיה להם לכתוב נגידנו כבר נכתב... חבל על הכסף... אי אפשר לדרש שלא תחת הספרים כל". אבל קלורייסקי חזק והטעים: "אם נרכוש שיש-ה-شمונה עיתונים עכברים ניצור חיות חזקה, ואין לקמצ' בעניין זה". בסיומו של הדיון הוקמה, כרגע, ועדה, הפעם לפני הצעותם של זכי אלחדרף, ראש עיריית טבריה, וסלומון; בין השאר, כי עדיף לרכוש שלושה עיתונים בארץ מאשר אחד מחוץ לה, וקרו להפצת "אל סלאם" בין הפלחים והבדויים. קלורייסקי תבע להיות חבר בכל וUDA מעין זו ולרכזה, אך בן צבי קבע כי מילא יהיה קלורייסקי קשור בה בעובודה (ברור כי אי בחרתו מצינית ירידה בהשפעתו). נבחרו ילין מירושלים, אלחדרף מטבריה ושלוש מיפו, כולם מאנשי התוגנים האזרחיים והשלטון המוניציפלי היהודי.

מענים לעיתונים בארץ ערב

כדי להבין את האווירה ששרה בפועל בתחום העיתונות הערבית, כדי לצין כי הלשכה המאוחדת לא רק העיצה בספרים; היא גם הימה משופעת בפניות של עיתונאים ערביים שביקשו תעסוקה בדרך של כתיבת מאמרים פרוד-ציוניים, והיו מהם שהתמודדו בכתיבת מאמרם בעבר אורח והדרת ליהודים (ב"אל סלאם", "אל אח'באר" ועוד) — כמו זהה שהאין להם חשיבות, ובסופה של דבר החשבום כ"שנורוים".³⁴ כזכור, ב-1930 קיימו אנשי מועצת הלשכה בתחול אל-ביב-יף מגעים עם ערבים מסכיבתם. בכך הייתה קשורה גם פעילות בתחום העיתונות. במועצת הלשכה הוחלט להשווות את המשא ומתן עם חלק מן העיתונים ("אל צראט אל מוסטקים" ו"אל אקרדאם") עד להთארגנות האופוזיציה היפואית שמננה ציפו לגדלות ונצחות, אך להמשיך במגעים עם פלסטין>.

עוד העיתונות התחנכה לישיבה ראשונה ב-23 ביוני 1930, כחודשיים לאחר שנבחרה. קלורייסקי קיבל על אי התיאום שגורם לכך, כי ערבים קיבלו הצעות בסכומים נבוכים משתייה הלשכה מוכנה לשלם. בן צבי אמר: "עם העיתונים צרכיס לחיות התנאים ברורים ומפורטים..." מדברי שלוש התהבר, כי לשני העיתונים היפואים הנזכרים ("אל צראט אל מוסטקים" ו"אל אקרדאם") שולמו בכל זאת סכומים שונים, אך הם לא עמדו בהתחריכות והפכו את עולם המשא ומתן עם האופוזיציה ביפוי עדרין נ苴ר, ולכן הציע שלוש להמתין לסיומו המואלה. אלחדרף אמר, כי השאלה מומנת בעיקרה — ניתן לסגור על כסף ולא על השפעות אישיות, ויש לרכוש רוק עיתונים חזקים: "אם נרכוש עיתונים סוטם, כל

פגש בין מנהיגים ציוניים לנכבדם בעבר הירדן, 8 באפריל 1933. יושבים: עמנואל ניומן (משמאל), חיים ויצמן וחيم ארכולרוב (במרכז) ואברהם שפירא (ימין). בין העומדים: יצחק ברצבי (שלישי מימין) ומשה שרתקוק (שני מימין)

נגד הבריטים), ובו ביכח שוב את העוברה, שפעילות פוליטית לכינון הבנה עם ערבים נועשית רק בשעה של מאורעות דמים, ואילו לאחריהם שוכחים את הצורך בה; הוא הדגים זאת במאורעות תרפ"ט, שמיד לאחריהם נדונה השאלה רבות, בעיקר במפא"י, אך משנתפזרו הענינים שכחהו. הוא גם הפנה ותירעמת קשה כלפי הדאגה של תנועות הפועלים לעתונן ערבי, והפרקתה את העربים לഴון המרעל של עתונותם. לדעתנו, המעציב ביותר הוא, שהכל מכירים בשאלת, ויש גם אמצעים לפירוניה. באותו ימים עצם, ב-31 באוקטובר 1933, דבר דוד רמז בחתייעצות בהסתדרות, על הצורך שזו חיטול עלייה את הפעולה בתחום העברי, והציג להקים עתון ערבי גדול, שייהיה "בעל הירדן" הרציני עם היהודים באיכות הערבי, שלא היה קיים עד כה.⁴⁰

בנהנלה של הוועד הלאומי ובוועדה פוליטית נוספת, שהייתה בראשית 1934 קארדיימים ומעוטר-מעש כקדמותיה, נדונה שוב בראשת מודעות מוסחריות יהודיות. רק משיחוכת העתונאי הערבי, כי פוליטיקה מתונה של עתון תוסף לו וווחים טובים, יבחר בה.

בעיריה ובקהיר. גם דינום אלה לא נשוא פרי.

בקיץ 1934 יצא שורתם לנסיונו הראשונה לחוץ' בראש המלחקה המדינית. בשיחה שנייה ב-3 ביולי 1934 עם הנציב העליון ווקופ לפני

צין: "בימי הועידה הזאת נתגלה עוד יותר הקוריוזום, שאנו חיים בארץ הזאת בily עתון ערבי אחד שהוא הכרה חיוני, שאריך להיות המכשיר הראשון בדיפנסיבאה שלנו בעולם הערבי, ולשמש צינור של הסברה ומקום שמננו אפשר יהיה להזים בידות ולהגביל על עליות".⁴¹

נימה מפוכחת המועוגנת יותר במציאות הזמן והמקום, אנו שומעים ב-1932 בעצה מפי ערבי. הארון חיים כהן, שהיה מופקד על ענייני ערבים במחילה המדינית של הסוכנות, רשם ביוםנו באפריל 1932 מפי המודיע תסריר דואגי, שהלה קיבל על כי "עד היום לא מצאה הסוכנות שבילם נוכנים שיביליה בתרומות לקראת יחסם בראים עם העתונות העברית. השיטה שבה נהגה הסוכנות בשנים האחרונות, בצוורה של מתן סיוע כספי ללא צורך בעתון ערבי זה או אחר היא שיטה נסDATA לדעתו, ואאן בה ברכה כלל. יש צורך לדכוש את העתונות העברית רק על ידי פרסום מודעות מסחריות יהודיות. רק משיחוכת העתונאי הערבי, כי פוליטיקה מתונה של עתון תוסף לו וווחים טובים, יבחר בה".⁴²

pitron לא נמצא, והבעיה הוסיפה להעיק. בקיץ 1933, ערב מינו'ן בראש המלחקה המדינית לאחר רצח ארלוורוב, אמר שורתם במרכזה מפא"י, כי אין להזינה עוד את שאלת העתון הערבי, שיכוון ליהודים בארץ, כי אין צבוי דבר על הצורך בעתון ערבי.⁴³

בעבור זבן קוצר הזכיר בן גוריון בשיחה עם ויצמן, את הצורך באמצעותם, לרבות עתון.⁴⁴ ותיק הכותבים-בשוכר בעיתונות הערבית המשיכו לפניו ולהציג שירותיהם.⁴⁵

ב-10 בנובמבר 1933 פורסם לפובן ב"הפועל הצעיר",⁴⁶ מאמר שנפלס על-ידי הצעורה כבר בשלבי אוקטובר (בעת מהומות שיזמו הערבים

ב-1936, שכועות אוחדים לפני פרוץ המאורעות, האיעו ישראל שוחרט, מייסד "השומר", לבן גוריון שכחן עתה כי "הנהלת הסוכנות, להקים עתון ערבי, ושוב בעריכת אסף. בן גוריון פ Kapoor. בישיבת הנהלת הסוכנות הסביר שרוטק, כי רעיון העתון העברי אינו יוצא לפועל כל זמן שאין לו עורך. לדבריו, הוא היה נכון לעשות זאת בעצמו, אך אין לי להניח את שאר העבודה.⁴³ מכל הדיבורים לא עללה הרבה, אך אין לומר שהסתדרות החלה בהוצאה השבועונית "חוקיקת אל אמר" (דבר האמת), שהחל להופיע במאرس 1937 בעריכת מיכאל אסף.⁴⁴

בסיכוןו של דבר, מן הדברים דלעיל עולה כי הנהנת היישוב בארץ חשה כל העת הצורך בכלי הסברה לעربים, אלא שבנסיבות האמורות לא מצאה הדרך לכך. ב-1939 כתוב אליו לבן גוריון בעקבות שיחה בינם, כי "המעט שעשינו בשיטה זה אינו אלא התחלת למה שאפשר וצריך לעשות", לרבות הנגדת מספר העותנאים המוכנים לנחלת عمלה, וביחוד בסוריה, הרחבה עתון ההסתדרות "חוקיקת אל אמר", ושכלול בולטן ערבי וחובורות עבריות בנוסחים שונים.⁴⁵ אך חלום של רביהם, להוציאו לאור עתון יומי בעברית, לא נתגשם אלא לאחר קום המדינה.

זאת, ציין כי האוירדה עתה טובח מבעור לפועלה בתחום הערבי, ואחת התכניות היא "זקמת עתון ערבי... עתון יודי בערבית; מטרתו תהזה להפיץ הבנה אמיתית של הציונות ושל עבודתנו בארץ ישראל, ולקדם הרעיון של שירות פועלה היהודי-ערבי".⁴⁶

בוועדה הפלטנית של מפא"י חזק ועלה הנושא לדין במאי 1935. שרוטק חוזר לכואורה לדעה שבטייטה אליהו ברלין בשם מעלה משנה קודם לכך, כי במאמרם בעיתונאות הערבית ניתן להשဖיע לא על האפנדים אלא על הפלאחים בלבד. בן צביטען בכך קרשים כלכליים "נוסף קיש". שרוטק אמר, כי היי ניסיונות בכל השיטות, וכי הוא נכון לשבועון, אך לא לעתון ש"יתחשש". נמסר כי דב הוז השיג סכום כסף נכבר למימון פרסום מהאים, והוסכם כי יוציא לאור שבועון של ההסתדרות הכללית בעריכת מיכאל אסף, סופרו של "דבר" לעניינים ערביים. הו התנגד ל"אתחאד אל עמל" חדש — בהתקכו לביטאון קצרים חיים של ההסתדרות בערבית מ-1925. בול נצנלוון היה بعد ייחוז, בכלל העידר כותבם לפרסום תוכף יותר, ולופבן, לשיטתו, דרש עתון יומי. רעיון השבועון לא יצא לפועל, ואסף (שمن הסתם היה מאוכזב) התריע באווcieה בפני שרוטק על הצורך בהסרה בדפוס, ובכל مرة על ההזנחה.⁴⁷

النقطة العامة للحال اليهودي في فلسطين (المستويات)	النقطة العدد ٣٣ (٥٠٢)	النقطة العدد ٣٤ (٥٠٣)
شارع شارع ملك يهودا سر. ب. ١٩٦ ت. ٣٨٦ ف. ٣٧٦ م. ٣٧٦ م. ٣٧٦ م. ٣٧٦ ميكveh Yisrael ١ Str. O.P. ٦٦٦ Telephone: ٣٨٦ HACHIQAT AL-AMR - WEEKLY	حقيقة كلّ الأصْنَاف جريدة أسبوعية مصورة لشأن الأمة من الشعوب وتحقيق أحلام عمل فلسطين	رقم الاربعاء ٢٢ تشرين الأول ١٩٤٧
		الاشارة
		في المختصر: من س. ٣٧٦ في المخراج: من س. ٣٧٦
		كلّنا
<p style="text-align: center;">خطوة كبيرة إلى الأمام</p> <p style="text-align: center;">في حل المشكلة الفلسطينية</p>		
<p style="text-align: center;">القسم الحال الوحديد للمشكلة الفلسطينية</p> <p style="text-align: center;">الكتور والوزير يقول:</p> <p style="text-align: center;">لا يستوك رواى الاجتماعى من هذه</p> <p style="text-align: center;">جريدة لا يخرج إلى نسخة معاصرة</p> <p style="text-align: center;">إن المفيدة الراسخة إن في مشكلة</p> <p style="text-align: center;">لزوجين إبلات اليهود في مصر كمشكلة</p> <p style="text-align: center;">لها حلول، وهو ٤٢ مليون من مت</p> <p style="text-align: center;">الإبل الأطهاف، أي كل سركة البال</p> <p style="text-align: center;">لهم حللة الأمانة، الخامة بفلسطين</p> <p style="text-align: center;">ברצונה، في حين المسؤول عن مسؤول</p> <p style="text-align: center;">غير أنه لم يتعين الإسرار على الدخول إلى</p>		

26. מלול לוועד הלאומית, תשי"י מרצ"א, אצ"מ, J1/308.
27. דוח קלורטיקי מינואר 1930, שם, J1/310. העורך ביקש 400 לא"י לשנה;
סכום על 200.
28. שלוש רה"ה בן ימ"ו, מפעלי היציבור בתל אביב וחבר מועצת העירייה מאז 1928. הוא היה קשור גם לבניין להיעזר להקבות עם רעבי יפו ב-1930.
29. "פליטון" נוסד עוד לפני מלחמת העולם הראשונה ע"י הנוצרי עיסא דוד אל-עיסא. ראה בענין זה החלטות היישוב השביעית של מועצת הלשכה, J1/31, 20.3.1930, אצ"מ S25/3066, וכן לנייאו ל קיש, שם, 21.3.1930, ש, J1/31, 25.4.1930, ש, A113/231. הסכם המבקש לשגר שלוש 350 לא"י לחמיה בא"ל סלאם". ראה גם פרוטוקול היישוב השמיטית של מועצת הלשכה, J1/31, 26.3.1930, שם, A.30. ראה סכום פגשיהם עם זאודה שאהן ועובד אל-עוזי שרפּי, שם, J1/311. בן צבי אמר להם, כי לפדרטומים בעוננות שקרה ההמנן הערבי. הם חשבו, החשיבות היא של הפטנטים בעוננות שקרה ההמנן הערבי. הם הביטחו לפדרטום ב"אל סלאם". וכן צבי הבטיח שכור ספרדים של 500-400 מיל למאור מורי, ומהזאת הסכום כתוספת אם יפרדרטום המאמר בעונן נסף. על העצאותיהם לנילול עמלוה בע"פ ע"י שיגור מבקרים נعوا בשלילה. מהחדר אל טוויל כhab חברה על אחריות המופתי האנגלי אמר אל-חוטמי למאירועות 1929. בן צבי יצא לקיש לרוכש 1,500 עותקים מן החוברת בתפקידו של החקפות העברית, על-פי המלצת זבי אלהדרך, ראש עיריית טבריה היהודי, שההפהaza תעשה בחלהקה ע"י טוויל עצמו ובבלקה ע"י הלשכה. אכרם טוקאן, שבtab קונטקטאים אחים וכיביל תלשומ, הגיע בקץ 1932 לכפר ילדים בעמק יזרעאל, וביקש כספים להוצאה ספר ברושא היהודי-ערבי; בירור שערק הכהן אלן צבי, כהה לתשובה כי טוקאן והברבו ידועים לנו היטב בתורנו נובליס ושותופים [סתהנים]... טוקאן משמש גנראה גם בתור מרגלית-חרש. בזמנו זההנו אה כל נקודות היישוב שלא יתנו אף לא פרוטה לשום שנוררים ערביים...", בן צבי לעמיאב, אצ"מ, J1/2210, 28.7.1932.
31. קיש לוייצמן, שם, 19.8.1930. S25/3066.
32. דוח לא תאריך, כנראה מאכעט 1930, שם, S25/3066.
33. דוח כספי מ-31.9.1930 (ך), אצ"מ, S25/3066.
34. הופיע העציר, 18.12.1931. ראה גם סקירה מועצת פועל חיפה על הקלבוב העברי של ההסתדרות ב-1931 (אצ"מ, S25/3129) ובזה תביעה לכינון עתון פועלם.
35. רישום ימן של אה. כהן, כהן 8.4.1932, אצ"מ 205/J. דואגי קון גם על אידרכישט אהדורו של עותון מצרי כלשהו.
36. פרוטוקול מרכז מפא"ז, 28-29.7.1933, אצ"מ, 2112.
37. בן גוריון לשורתן, 29.11.1933, אצ"מ, 1499.
38. בסוף 1933 פנה גיורג' עדאר, לשעבר עורך "אל אקדמי" היפוארי שעמו קריינו קשרים, והציג שירתוו בכתיבת מאמרי עתומלה ציונית בשכר בעותני סוריה ומערבים (מכתבו מ-4.12.1933, אצ"מ, 10177). הוא ענה בידי אה. כהן, כי הנושא בדיון, ונתקבש לשגר מאמורים לדוגמה.
39. הופיע העציר, 10.11.1933, אצ"מ, 31.10.1933, 2771.
40. פרוטוקול, אצ"מ, Z4/103181.
41. רישום, אצ"מ, S25/889, 8.9.1935, שם, 42. אסף לשורתן, 19.5.1936, שם.
43. פרוטוקול הנהלת הסוכנות, 21.4.1939, אצ"מ, S25/3100. ראה גם סקירה א. שושן על מהוור יותר היו ערכיו אליו אגסי וטרובייה שימוש.
44. שושן לב-גוריון, 16.12.1943, אצ"מ, 2059, בספרו בדרכן אל השלום, עמ' העתונות העברית בארץ ישראל", J1/308-304.

*המאמר הוא פרק מעבודה שבחנה לתוכו ד"ר באוניברסיטה העברית, בהדריכת פרופ' ישראל קולת, בנושא: "הנוגה היישוב וההנוגה הציונית בארץ ישראל, מיל השאלת העברית בשנות העשרים וראשית שנות השלושים."

1. ראה למשל התוור, 19.2.1926.
2. שם, 24.6.1926, 10.12.1924, 14.11.1924. אפנדיטס — בעלי קרקטות עשרים.
3. שם, 23.4.1926, 16.4.1926, 3.7.1924, י"א אלול תרפ"ד, שם.
4. קלורטיקי לועדר הלאומי, י"א אלול תרפ"ד, שם.
5. אפשרין לועדר הלאומי, י"א אלול תרפ"ד, שם.
6. על העתונות העברית ראה מיכאל אסק, היחס שבין ערבים ויהודים, עמ' 289-282. לפי אסק היה ישין אחד — של ארוחהם ג'אר — להוציא עתון יומי עברי בירושלים (לטאן אל-יערב) ב-1921, אך הניסין ארך שנה בלבד, ולאחר מכן הופיע העתון 3 פעמים בשבוע. היו 4 עותונים שבועיים או חצי (או שליש) שבועיים. השני החל לאחר מרアודת חרפ"ע, כשהפליטין היפואי החל מופיע יומם וכך גם אחרים. ב-1925 פנה נזיר דודטן לזרמן (7.11.1925), והציג להקים עותון ערבי בהיפה. דודטן היה יידר ששחה גם בירושלים, ונפטר ב-1943 במחנה ריכוז נאציז (לרוב בתחום גרמניה). אמונם היה דידירותם ליוצרים, אך פעליוו בגרמניה התקופה הנאצית לוטה בספקות. וראה יעקב לנדרו, "הספר העברי דודט ויחסו למפעלי הציוני בארץ ישראל", שיבת צין, תש"ט-ט"ז, עמ' 264-266.
7. פרוטוקול עדדה מדינית, י"ב בנין תרפ"ד, אצ"מ 1/133. וראה גם אפשטיין, פרוטוקול, י"ב איר תרפ"ד, שם, שם, על הצורך בעתון עברי וביצירת ספרות עברית וערבית.
8. פרוטוקול, י"ב ניסן תרפ"ה, שם 1/133. בדיון היו השתתפו בעתון ערבי של המוסדות היהודיים, והוא שהנגן לכך והעדיפו לקח והעדיפו קשיים עם העתונות העברית.
9. ראה יומן בן גוריון, רישום מ-28.2.1928, ארכיבן צה"ל (להלן א"צ); יצחק בן צבי הציע להמשיך הוצאה העתון, אך הדבר לא נעשה.
10. מ. אסק, "צורך בשל", קונטראט, ש"ב, י' חשוון תרפ"ט עמ' 22-20.
11. פרוטוקול הוועד הלאומי, י"ב ניסן תרפ"ה, 16.10.1928, אצ"מ, J1/7232.
12. אילן ברודצקי, י"ב סיכון תרפ"ט, אילן אגדות, י' 297-300. וראה גם אילן ליהקאל דין במכבת מאוחר יותר, מער"ה תרצ"א, שם, עמ' 308-309.
13. פרוטוקול הוועד הלאומי, 8.9.1929, אצ"מ, J1/102.
14. שם, 29.9.1929.
15. תוכיר לא תאריך, שם, J1/3111. החזיב שעליו דיבר היה 1470 לא"י בשנת.
16. בשול המכתב העיר יצחק בן צבי (כנראה) ביקש לכישורייהם של המועמדים, ובין היתר צין כי ארבעה מהם הם אנשי "ברית שלום". יש לציין כי באותה עת חל המפנה לרעה ביחס הציבור אל ברית שלום", ואחדים מנציגי האגודה הסתייגו ממנה, והפסיקו את פעולתם.
17. פרוטוקול, י"ב ניסן תרפ"ה, 30.9.1929, אצ"מ, 2036.
18. קיש היה נכוון אף לממן זאת מכPsiי "קרן העוזה" לנפגעי המאורעות — עד כדי כן החשיב את העניין, אך גם הפעס לא עלה דבר מן הזימה.
19. פרוטוקול, י"ב ניסן תרפ"ה, 18.10.1929, אצ"מ. וראה גם א. רופין, פרקי חי, ג', עמ' 177.
20. פרוטוקול הנהלת הוועד הלאומי, 29.9.1929, אצ"מ, J1/102.
21. פגישה מיום 10.10.1929, רישום בן גוריון, א"צ 2059.
22. רישום מ-3.12.1929, שם, 2036.
23. שם, רישום מ-16.1.1930, שם, 2060.
24. פרוטוקול, אצ"מ, A113/231.
25. ראה גילוונות אל סלאם בבית הספרים הלאומי, PV5119, X2°.